

A MAGYAR TARTOMÁNY HELYE ÉS HELYZETE AZ OSMÁN BIRODALOMBAN

Az Oszmán Birodalomban az erős központosítás jól megfér azzal, hogy a tartományok kormányzásában a törökök mindenütt messzemenően figyelembe vették a helyi viszonyokat. A tartományi igazgatásnak emiatt sok változata jött létre, ezeket három nagy típusba oszthatjuk. Az elsőbe a törzsterületek: Kis-Ázsia és a Balkán-félsziget tartoztak, a másodikba a közel-keleti és észak-afrikai arab országok, a harmadikba a vazallus államok. Ez a hármas felosztás persze durva, a típusokon belül is sok változat alakult ki. Így a Balkán és Kis-Ázsia is sok eltérést mutat földrajzi, gazdasági, etnikai, társadalmi és vallási okok miatt, azonos vagy hasonló volt viszont bennük a földek hasznosítása, a pénzügyigazgatás, a közigazgatási beosztás, a katonaság szerepe és még sok egyéb.

Magyarország a törökök szárazföldi terjeszkedésének utolsó állomása volt Európában, szerkezetileg a balkáni tartományokhoz kapcsolódott, s az igazgatás előbb felsorolt módszerei itt is éltek. Az eltérések azonban erősek, s legalább olyan fontosak, mint az egyezések. A következőkben ezeket szeretném sorra venni.

1. A Balkán-félszigeten a török uralom számottevően megváltoztatta a népesség etnikai és főleg vallási összetételét. A legelőször meghódított déli területekre tömegesen érkeztek kis-ázsiai telepések, s a beköltözés egyre lassuló ütemben, de később is folytatódott. Amikor az állami telepítések kora a 15. század második felében lezárult, a balkáni őslakosság tömegessé váló áttérése lépett a helyébe. Az iszlamizáció először a városokban indult meg, majd a falusi népességre is áttért. Már a legkorábbi, a 15. század második felében készült bulgáriai török összeírások azt mutatják, hogy valamennyi városban, a falvaknak pedig kb. az egynegyedében élt muszlim lakosság. Macedóniában és az Al-Dunától délre fekvő területen (a vidini szandzsák keleti felében) már minden nyolcadik adófizető háztartásfő muszlim volt. E. Grozdanova, aki Bulgária keresztény népességének változásait vizsgálta legutóbbi monográfiájában, 1640 és 1670 között feltételez egy újabb kori nagy iszlamizációs hullámot; a dzsijze-fizető keresztények száma ekkor Bulgária-szerre erősen csökkent, ami egyúttal a muszlimok számának relatív emelkedését jelentette.

A források azt mutatják, hogy az iszlamizálás a helyi földbirtokosok körében is gyakori volt. A 15. században a Balkán-félszigeten mindenütt megtaláljuk a keresztény szpáhidat, azokat a helyi birtokosokat, akik a török kincstártól szolgálati birtokot kaptak. Az északabbra fekvő, később meghódított területeken (pl. a szendrői szandzsákban) még a 16. században is szép számmal találunk belőlük. Török szolgálatuk persze azonos véget hozott nekik: egy-két, legfeljebb három generáció után áttértek az iszlámra és beolvadtak a helyi török elitbe.

A balkáni társadalmak valamennyi rétegének folyamatos áttérése döntő jelentőségű mozzanat abban a folyamatban, amelynek során a félsziget szilárdan beépült az Oszmán Birodalomba. A török uralom stabilizálása és az őslakosság spontán iszlamizálása ugyanis szorosan összekapcsolódott. A tömeges áttérés akkor vette kezdetét, amikor az idegen hatalom intézményesen berendezkedett, kiépítette helyi igazgatási szerveit és egyéb szervezeteit; az iszlamizálást ezek elfogadásaként, az ellenállás feladásaként is ér-

telmezhetjük. S nem kétséges a visszahatás sem: a helyi népesség tömeges áttérése segítette a török uralom megszilárdulását.

A törökök átvették a balkáni városok irányítását. A félsziget védett belsejében ugyan inkább csak jelképes helyőrségek állomásoztak, minden jelentősebb településen működtek viszont hivatalok, éltek iparosok, kereskedők és a vallás emberei. Nagyobb településeken az iszlamizálás is erősebb volt az átlagosnál, így a városok mind funkcióikban, mind külső képükben hamarosan eltörökösödtek.

Magyarországon ezzel szemben egyáltalán nem létezett iszlamizálás. Tudunk persze néhány áttérésről, de ezek kuriózumszámba mentek. Volt olyan magyar nemes, aki itthoni rablókalandjai miatt jobbnak látta a törökök szolgálatába állni, de ott is gyászos karriert futott be, a Héttorony foglyaként élt és halt meg. Voltak írkokok, akik a török hatóságok magyar nyelvű leveleit írták, s közben hírekkel látták el a magyar nemeseket. A magyar források ritkán arról is hírt adnak, hogy valaki (városi polgár vagy paraszt) „törökké lett”, de ezt éppen azért tartották följegyzésre méltónak, mert rendhagyó esetnek számított. Török forrásban maradt ránk a budai pasa tréfája: a pasa elcserélte turbánját egy magyar koldus kalapjával, s amikor az ő parancsára a koldus a turbánt felvette, azonnal elvitette körülmetélni.

Az iszlámnak, mint térítő vallásnak, semmi esélye nem volt Magyarországon. Mivel itt húzódott a török birodalom európai frontvonala, s az ország állandó háborúban élt, az iszlám, az ellenség vallásának felvétele súlyos árulásnak számított. De nem csak ez zárta ki, hogy az iszlám itt ne csak tartományt, hanem lelkeket is hódítson. A 16. század Magyarországon is a reformáció győzelmének, a 17. század az ellenreformáció térhódításának kora, s kettejük harcában semmilyen külső ideológiának, semmilyen harmadik vallásnak nem maradt hely. Végül nem elhanyagolható, hogy ez a tartomány a törököknek katonai okokból kellett, térítésre egyáltalán nem törekedtek.

Magyarországra nem irányult szervezett telepítés, és a spontán beköltözés is korlátozott maradt. A tahrír-defterek, amelyek minden lakott helyen név szerint összeírták az adófizetőket, azt mutatják, hogy muszlim népesség csak erődített helyeken élt. A beköltöző törökségnek kialakult mintegy hatvan kisebb-nagyobb centruma, ahová a megszálló katonaság, a hivatalok és a polgári lakosság húzódott.

Falun élő mohamedán népességet egyetlen defter jegyzett fel, amely a Duna és a Tisza között fekvő síkság déli részéről készült 1578-ban. A defter 800 helység lakosságát írta össze, közülük 5 erődített katonai és igazgatási központban és mindössze 21 faluban jegyezték fel vegyes lakosságot. Pontosabban: a falvakban keresztény lakosok között egy-két török nevűt, akik azonban nevükből ítélve friss renegátok voltak. A jelenség helyes megítéléséhez tudnunk kell, hogy ezen a területen erre az időre a magyar lakosság teljesen kiveszett, helyére délszlávok költöztek.

A magyar tartományba beköltöző törökség kisszámú volt, és kizárólag várakban és a hozzájuk tartozó városokban élt. Ezzel szemben egy sor olyan nagyobb településen, köztük városokban, amelyek nem voltak erődítettek, soha egyetlen török nem lakott. Az iszlám és az általa meghatározott életforma, a törökök gazdálkodási szokásai és város-szervezete még a nagy helységekre sem gyakorolt hatást, nemhogy a falvakra.

2. A Balkán-félsziget gazdasági erőforrásai és termelése szerves részévé váltak a birodalmi gazdaságnak. Az oszmán államvezetés sok átgondoltan tervezett rendelettel szabályozta hasznosításukat. Rendkívül fontos bányái az állam tulajdonába és kezelésébe kerültek. Mezőgazdasági terményeinek egy része közvetlenül a főváros, a laktanyák és a felvonuló hadsereg ellátására rendeltetett, másik része – főleg Raguzá és Split közvetí-

tésével – Dél-Európába került kivitelre. II. Mehmed nagyarányú telepítési politikájának is a közellátás biztosítása volt a fő célja: falvak gyűrűjével vette körül Isztambult, amelyek zöldséggel és gyümölcssel látták el a várost, kizárólag juhtenyésztéssel foglalkozó népességet telepített Bulgária tengerparti körzeteibe, akik egész nyájakat tereltek a fővárosba stb. De később is mindenkinek megvolt a maga szerepe. Ismert a román fejedelemségek nagyarányú részvétele Isztambul ellátásában, vagy a görög borok részesedése a birodalom mezőgazdasági kivitelében. Az állam a fontos cikkek – fémek, só, viasz, hús, gabona – kivitelét, sőt belső forgalmát is gyakran megtiltotta addig, amíg a szükséges mennyiség nem került be a raktárakba.

A magyar tartomány ettől a képlettől is eltért, aminek ismét több okát sorolhatjuk fel.

A törökök az ország középső részét foglalták el, egy földművelő és állattenyésztő alföldet, amelynek néhány dombos vidékén szőlőművelés is folyt. Itt nem nyertek bányakincseket és más olyan termelési ágakat, amelyeket az ő gyakorlatuk szerint is érdemes lett volna állami monopólium alá vonni. A nyugat-európai agrárkonjunktúra hatására az Alföldön a 16. században felvirágozott a szarvasmarhatenyésztés, az 1570–80-as években Magyarországról évente több mint százezer hízlalt marhát exportáltak osztrák, délnémet, morva és észak-itáliai piacokra. A törököknek ez az egyetlen jelentős művelési ág kínált lehetőséget akár arra, hogy részévé tegyék a közéletmezésnek, akár arra, hogy legalább a jövedelmét keményen megcsapolják. A szarvasmarha azonban a törököket másutt sem érdekelte különösebben, Magyarországon sem fedezték fel jövedelmezőségét. Nem kapcsolódtak be sem tenyésztésébe, sem forgalmába, nem is adóztatták meg, csupán egyszeri vámot szedtek a kihajtott állatok után.

A Köprülü-korszakig a törökök Magyarországon csak dzsizjét és a szokásos földesúri adókat szedték, az ún. „rendkívüli állami adókat” csak ritkán. Az 1660-as évektől ez utóbbiak is rendszeressé váltak, és különösen háborús években gyakori volt az élelmi-szerek kényszerfelvásárlása. Ettől azonban csak az adózók terhei súlyosbodtak, a tartomány gazdasága nem kapcsolódott szorosabban a török birodalom gazdaságához.

Megtartotta viszont korábbi kapcsolatait, amelyek Európához kötötték. Egész Magyarország, s benne a török terület, részévé vált az ekkor kialakuló nagy európai munkamegosztásnak. Élőmarhát és állati termékeket – elsősorban bőrt – exportált nyugatra, s iparcikkeket, főképpen tömegigényeket kielégítő textíliákat és fémárut importált ugyanonnan. Ezt az áruösszetételt nemcsak a királyi Magyarországon felvett, hanem a török területen vezetett vámnaplók is tükrözik. A nyugathoz kapcsolódás közvetett bizonyítéka, hogy egész Magyarországon, a török területen is, túlnyomóan európai pénzek voltak forgalomban, török és levantei pénzek sokkal kisebb mennyiségben.

Az Oszmán Birodalmat a Távol-Keletről Európáig a külgazdasági kapcsolatok sűrű szövényé kapcsolta a világhoz, de ebben a rendszerben ő maga passzív volt: a birodalom külkereskedelmét és a rajta áthaladó tranzitforgalmat nyugat-európai és levantei kereskedők közvetítették. A szultánok alattvalói – muszlimok és keresztények egyaránt – megelégedtek a belső forgalommal, a határokat nem szívesen lépték át, különösen azokat nem, amelyek egyben frontvonalak is voltak. A birodalom északnyugati csücskében fekvő, távoli magyar tartomány számukra célállomás s egyben zsákutca volt. Ide csak az jött, akinek itt volt dolga, a török kereskedők a Dunán azt hozták fel, amire a várak őrségeinek és a városok török lakóinak szükségük volt. Még a saját uralmuk alatt élő magyarokkal sem igen építettek ki gazdasági kapcsolatokat, a határ túloldalán élőkkel nem is kerestek ilyeneket.

3. A Balkán-félsziget másfél évszázadon át hadszíntér volt. Amikor a 15. század második felében meghódítása befejeződött, a Szávától délre elültek a harcok. A félsziget népessége azonban nem szabadult meg a háborútól. Eddig elszenvedte, most résztvevője lett, arra kényszerült, hogy katonaként vagy segédalakulatokban vegye ki részét a törökök háborúiból. (A kényszer mellett ebben talán önkéntesség is munkált; pl. a magyarországi török várakban szolgáló több ezer keresztény délszláv számára a szolgálat foglalkozást, egzisztenciát, sokaknak felemelkedést is jelentett.)

Itt nem azokról van szó, akik a devsirme révén a janicsárok közé kerültek, hanem azokról az ezrekről, akik keresztényként katonái voltak akár a felvonuló hadseregnek, akár a várórségeknek vagy a folyami flottáknak. Rajtuk kívül megint csak sok ezer keresztény őrizte és tartotta karban a hágókat, átjárókat, hidakat és utakat, szolgálta a hadsereget építésként, iparosként vagy éppen zenészként. Ezek a kötelezettségek nagyobb részt úgy szerveződtek, hogy meghatározott számú – mondjuk öt – adózó között járt sorba a szolgálat, amelyért részleges adómentesség járt.

Magyarországon egyetlen olyan esetet sem ismerünk, amikor egy keresztény magyart tényleges katonai szolgálatra köteleztek volna a török hadseregben. Segédszolgálatokra a magyar tartomány lakói is gyakran kényszerültek, hiszen a helyben dúló háborút ki kellett szolgálni, de ebben sem látszik olyan rendszeresség, mint tőlünk délre. Várépítés (vagy annak megváltására pénzdó), fuvarozás, fakitermelés és salétromfőzés – ezek a leggyakoribb szolgálatok, amelyek akkor is magukon viseltek egyfajta esetlegességet, ha rendszeresek voltak (pl. az épületfa vagy a salétrom beszolgáltatását nem a török hatóságok szervezték meg, ők a szolgálatot, mint a természetbeli adók egyik fajtáját, kivették a településre, s azután hagyták, hogy az a munkát a maga belátása szerint szervezze meg).

A Magyarországon folyamatossá váló, kétszáz éves hadiállapot települések tömegét pusztította el, s tette lakóikat földönfutóvá. Nagyszámú szabad katonaréteg alakult ki, amelynek tagjai magyar várakhoz kötődve vagy az országban kóborolva katonáskodásból, vagy rablásból éltek. Véletlenül sem fordult elő, hogy ha már katonának álltak, nem magyar, hanem török szolgálatban keresték volna megélhetésüket – ez talán még az iszlamizálásnál is nagyobb árulásnak számított. A másik oldal szemlélete ezen a ponton is megerősítette a magyart: a törökök soha nem hívták magyar alattvalóikat a szolgálatukba, mert teljes joggal az ellenség tartalékának tekintették őket.

4. A Balkán-félszigeten egyeduralkodóvá vált a törökök polgári igazgatása és jogrendszere, amely az iszlám vallásjogból és a szultáni törvényhozásból tevődött össze. Szultáni rendeletek tiltották a hódítás előtti törvényeknek, a „despoták törvényének” alkalmazását, csak a helyi szokásjogok éltek tovább, amelyeket a törökök is tiszteletben tartottak. A joggyakorlatot a török bíróságok monopolizálták. Minthogy az állam elismerte az ortodox egyházat, azt is eltűrte, hogy annak nagyobb központjaiban keresztény törvényeken alapuló bírások folyják. A falvak kis közösségeiben az „öregek”, a közösség köztiszteletben álló tagjai tettek igazságot a napi perpatvarokban. Az ő bíráskodásuk szóban folyt és a szokásjogot követte, nélkülözte a szervezett formákat és a török hatóságok elismerését.

Ezzel szoros összhangban vagy teljesen eltűntek, vagy erősen visszaszorítva éltek tovább az őslakosság saját szervezetei, amelyeket amúgy is alacsony fejlettségi szinten gyűrt maga alá az idegen uralom. A hódítók csak a pravoszláv egyház önállóságát ismerték el, és konzerválódásra ítélve élni hagytak néhány archaikus intézményt, pl. Montenegro törzseinek belső önkormányzatát. A lakosság helyi elöljárói (kenézek, primikü-

rök, kodzsabasik) megmaradtak ugyan, de a gyakorlatban a török tartományi igazgatás legalsó szintű végrehajtó közegeiként működtek. Kinevezésüket a török hatóságoktól kapták, szolgálatukat kísértékű tímár-birtokokkal honorálták, feladataikat (részvétel az adószedésben és a rendfenntartásban) szultáni törvények szabták meg. Ezek az előljárók településük érdekeinek küzdelmes védelmét legtöbbször feladták azért a kicsike hatalomért, amelyet idegen uraik szolgálata biztosított nekik. Már a 16. század elején áradt ellenük a panasz.

Magyarországon a török területen is érvényben maradtak az országos és regionális törvények. A települések rendtartásai, a céhek szabályzatai stb. királlyági példákat követtek. Itt is valamennyi szandzsák megkapta a maga szultáni törvénykönyvét (ún. ká-nunját), ezek azonban szinte kizárólag az adók, illetékek, vámok összegeit szabták meg, a testi sértés büntetésének előírásán túl nem rögzítettek jogi szabályokat. Az iszlám magánjog – ezen belül a családjog különösen – csak a muszlim népesség körében érvényesült, a magyarokra soha nem alkalmazták őket.

Magyarországon valamennyi helyi szervezet tovább működött. A városok és falvak továbbra is megválasztották helyi előljáróikat, a bírákat. Nagyobb településeken az igazgatás részterületeinek élén kisebb rangú bírák álltak (a vásárok, szőlőhegyek, erdők ügyeit intézték), s a bírák munkáját választott tagokból álló tanács segítette. Kisebb falvakban gyakran egyetlen bíró látta el a feladatokat. A választott előljárók és testületek dolga volt vezetni a település teljes háztartását (adókiivetés és -behajtás, a település közös bevételeinek és kiadásainak intézése, a közösség alkalmazottainak – pap, tanító, jegyző, kocsmáros stb. – felfogadása és ellátása), felügyelni a rendre, bírászkodni, tartani a kapcsolatot a török és a magyar hatóságokkal.

Bármennyire önállóak voltak is a települések, különösen a nagyobb városok, az elvégzendő feladatok egy részét a hatóságok jelölték ki. Ebben az értelemben róluk is elmondható, hogy szervezeteik a török adminisztráció alsó, végrehajtó szintjét alkották. Csakhogy már ezen belül is jókora mozgásterük volt. A törökök már uralmuk kezdetén sok településre – városra és falura egyaránt – egy összegben vetették ki az adót, s ez a módszer később általánossá vált. Az adó nagyságát a magyar előljárók határozták meg és vetették ki minden egyes adófizetőre, ők is szedték be, s vitték el azután a török központba. Ugyanez volt az eljárás, ha a településnek terményt kellett beszolgáltatnia vagy robotot kellett teljesítenie: mindezt az előljárók szervezték meg. A 16. században még csak részt vettek a bírászkodásban, a 17. század közepére a törökök ezt is átengedték nekik, csak a bírászkodás jövedelmét, a büntetéspénzeket kellett a török pénzügyi hatóságoknak átadniuk.

5. Mindez állandó kapcsolattartást igényelt a török közigazgatási központokkal, és ez teljesen természetes. Egyáltalán nem természetes viszont, hogy a török terület települései a Magyar Királyság hatóságaival is állandó és szoros kapcsolatban álltak. A magyarországi török uralomnak ez a legkülönösebb jellemzője: a magyar tartomány az Oszmán Birodalom katonailag erősen megszállt, szerves része volt, amelyen ugyanakkor a Magyar Királyság kormányzervei, katonasága és földbirtokosai is tényleges hatalommal rendelkeztek. Röviden: a tartományban török–magyar kettős uralom érvényesült.

Magyarország hadszíntér maradt, ahol a magyar és a török terület között soha nem léteztek pontos határok. Mindkét félnek megvolt a saját várrendszere, ezeknek külső vonalait tudjuk határként térképre rajzolni. A befolyási területek határa azonban nem esett egybe ezzel. Mindkét fél arra törekedett, hogy katonasága segítségével az ellenséges várak háta mögött befolyást szerezzen az ellenfél alattvalói fölött. Amikor azt mondjuk,

hogy a 16–17. században Magyarország permanens háborúban élt, ezt értjük alatta: a deklarált háborús évek–évtizedek közötti deklarált békekorszakokban is folytatódó állandó csatározást, amelynek célja az ellenfél folytonos nyugtalanításán túl a befolyás szívs terjesztése volt.

Amikor a török kincstár szolgálati birtokokat osztott a magyar tartományban, nem állt meg várrendszere külső vonalánál, hanem a Magyar Királyságnak a határhoz közel fekvő falvait és városait is birtokba adta katonáinak, hogy ők szedjenek be ott annyi jövedelmet, amennyi fegyvereik erejével sikerül nekik. A fehérvári szandzsák, amely a Balatontól északkeletre fekvő területet foglalta magába, az 1580-as években 17 náhijéből állt. A náhije-központok közül az egyetlen Székesfehérvár (egyben szandzsák-székhely) állt török uralom alatt, a többi 16 központ királysági vár volt, amelyekből magyar katonaság nézte, ahogy a törökök a környékbeli falvakat fegyverrel kényszerítik adózásra. A török területet széles sávban keretezték a királyságnak azok a települései, amelyek magyar uralom alatt álltak ugyan, de a törököknek is adóztak.

A túloldalon ugyanez volt a helyzet, azzal a lényeges különbséggel, hogy a török tartomány létrejöttétől fennállásának végéig az egész terület – nemcsak egy határsáv – fizetett magyar adókat is. Itt minden városnak, falunak, minden egyes adófizető parasztnak megmaradt a magyar birtokosa. Ezek a nemesek, miután átköltöztek a királyságba, továbbra is igényt tartottak jobbágaik adóira. Beszedésükben a magyar várak katonasága segített nekik, amely nem kevesebb erőszakkal végezte dolgát, mint a túloldalon a török katonák. A török tartomány alattvalói nemcsak a magyar földesúri adókat voltak kénytelenek megfizetni. Adóztatta őket a magyar állam is, amelyik a török háborúk költségeire bevezetett hadiadót tőlük is beszedte. Vagyis: a szultán alattvalói adóztak a magyar királynak, aki ezt a pénzt a szultán elleni háborúra fordította.

Az adószedésben, a területére való bejárásban egyik fél sem tudta a másikat megakadályozni. Ebben egyforma helyzetben voltak, abban viszont különböztek, amit a bejárással nyertek. A török katonák a királyság falvaitól csak jövedelmet akartak, életük semmilyen más területén nem törekedtek befolyásra. A magyar nemesség viszont életben akarta és tudta tartani minden korábbi jogát birtokai fölött. A városok és falvak autonómiáját a 17. században már nem annyira a török hatóságok, mint inkább a magyar nemesség és szervezetei, a vármegyék csorbították. Rendszeresen beleszóltak az előjárók megválasztásába, ellenőrizték a városok pénzügyeit és bíraskodását. Megpróbálták általános bojkott alá helyezni a törököket: megtiltották a török terület népének, hogy belső ügyeivel a török hatóságokhoz forduljon, s tőlük bármilyen döntést elfogadjon. Különösen tilalmazták, hogy birtoklással összefüggő ügyekkel (ennek leggyakoribb fajtájával, a települések határpereivel) török bírót keressen fel. A tilalmak nem maradtak hatástalannak. Sok adat bizonyítja, hogy a vármegyék a magyar katonaság közreműködésével keményen – még halállal is – büntették tilalmaik megszegését.

*

Végezetül válaszra vár a kérdés: mi alakította ilyenre, a Balkánon megszokott viszonyoktól ennyire eltérőre a törökök magyarországi berendezkedését?

Az Oszmán Birodalom Magyarországon érte el szárazföldi terjeszkedése végső határait. Itt az azonos erejű Habsburgokkal került szembe, s az ellenfelek nem bírtak egymással. Egyik sem tudta az ország egész területét megszerezni, így mindkettő itt építette ki azt a katonai ütközőterületet, amely birodalma belső területeit védte.

Magyar tartományukban a törökök is erre rendezkedtek be. A terület hadászati szempontból volt számukra rendkívül fontos, itt közel annyi katonájuk állomásozott, mint az egész Balkán-félszigeten. Ezt az „előretolt bástya” funkciót a tartomány másfél évszázadon át tökéletesen ellátta. E legfontosabb cél mellett teljesen lényegtelen volt, hogy egy hódoltsági város kit választ bírónak, milyen vallásfelekezethez csatlakozik és hány marhát tart a környező legelőkön.

A kettős uralom valóságos harci kérdés volt, ezen a ponton viszont a törökök vereséget szenvedtek. A teljes területükben elfoglalt balkáni államokban meg tudták semmisíteni a régi intézményeket, Magyarország nagyobb részén azonban fennmaradt a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség, életben maradt egész intézményrendszere és hadserege. A törökök félezer év alatt megszilárdult intézményekkel, szokásokkal, jogrendszerrel szegezték szembe a maguk idegen, erőszakkal betelepített rendszerét, s ebben a harcban alul kellett maradniuk.